

20. Дорошева А.О. Участь міських органів самоврядування Одеси, Херсона та Миколаєва у розбудові інфраструктури порту (друга половина XIX ст.) / А.О. Дорошева // Культурологічний вісник : Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2009. – Вип.23. – С.19-25.
21. Дорошева А. О. Доброчинна та культурно-освітня діяльність органів самоврядування південноукраїнських міст у 70-80-х рр. XIX ст. / А. О. Дорошева // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Історичні науки. Педагогічні науки. Філологічні науки : збірник наукових праць. – Ізмаїл, 2007. – № 23. – С.11-14.
22. Дорошева А. О. Благодійна та культурно-освітня діяльність органів міського самоврядування Одеси, Миколаєва та Херсона в 90-х рр. XIX ст. / А. О. Дорошева // Бахмутський шлях. Літературне та наукове історико-філологічне видання. – Луганськ, 2006. – Вип. 1-2. – С.188-193.

Дорошева А. А. Самоуправление в приморских городах Юга Украины во второй половине XIX в.
Статья посвящена изучению изменений в системе городского самоуправления Российской империи во второй половине XIX в. и их влияния на развитие приморских городов Юга Украины. Очерчен круг полномочий городских дум и управ и степень их зависимости от центральной власти. Определено влияние городского самоуправления на развитие экономики и культурной сферы городов. Проанализирована деятельность городских муниципалитетов относительно модернизации портовых сооружений Одессы, Николаева, Херсона и установлено влияние осуществленных преобразований на дальнейшее развитие городского хозяйства.

Ключевые слова: городское самоуправление, приморские города, Юг Украины, городское хозяйство, городской бюджет.

Dorosheva A. O. Self-government in the seaside cities of the Southern Ukraine in the second half of the XIX-th century.

The essay of presented changes which took place in the system of local self-government of the Russian Empire in the second half of the XIX century and the influence they had on the development of seaside cities of the Southern Ukraine. The scope of responsibility of city Dumas and city authorities and their independence from central power is determined. The influence of local self-government on the development of the cities, their economy and culture is revealed.

The activity of city councils to modernize seaports of Odessa, Kherson and Nikolaev was analyzed and the influence of the carried out changes on further development of city economy was determined.

Keywords: local self-government, seaside cities, the Southern Ukraine, city economy, city budget.

УДК 94(477.6)"19"

О. П. Саманцов

МАЛІ ТРУДОВІ КОЛЕКТИВИ У КАМ'ЯНОВУГІЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВІСТІ ДОНЕЦЬКО-ПРИДНІПРОВСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РЕГІОНУ ДР. ПОЛ. XIX СТ.

У др. пол. XIX ст. малі трудові колективи стали основою повного циклу процесу видобування кам'яного вугілля. Розглянуто особливості історичного та економічного розвитку регіону, як невід'ємної складової процесу, що якісно вплинуло на організацію малих колективних груп. Визначено, що артільна організація праці на копальнях Донецько-Придніпровського економічного регіону докорінно відмінялась від такої, що використовувалась у кам'яновугільній промисловості Уралу. Звернуто увагу на те, що артільна форма праці на копальнях була найбільш зручною для селян, які не мали необхідної виробничої кваліфікації.

Ключові слова: Кам'яновугільна промисловість, Донецько-Придніпровський економічний регіон, малі колективні групи, артіль, казенні підприємства, копальні.

Історія робітничого класу та історія праці для сучасної історичної науки стали темами традиційним та достатньо розповсюдженими. Великий масив джерел та літератури охопив майже усі сторінки організації праці та діяльності промислових робітників в усіх галузях виробництва від їхнього зародження у др. пол. XIX ст. й до сучасності. Але серед усієї строкатості наукових пошуків та розвідок залишилась ще значна кількість наукових тем, що чекають свого дослідника. Одним із таких, перспективних напрямів наукового пошуку, на нашу думку може стати дослідження особливостей формування та діяльності малих трудових організацій – артілей у кам'яновугільній промисловості Донецько-Придніпровського економічного регіону впродовж XIX ст.

У науковому світі діяльність артілі, за звичай, розглядалась формально, як така що традиційно існувала та була незмінна у різних сферах господарського та народного життя. На уявлення про неї впливало й мистецтво, що знайшло своє відображення у живописі – «Бурлаки на Волзі» І. Рєпіна; літературі – «На Волзі», «Роздуми біля парадного під'їзду» М. Некрасова, «Бурлака» І.Нікітіна та ін.; у народних піснях та переказах. Таке ставлення до колективної виробничої організації зумовлювалось наповненням цього терміну «народним» змістом, у розумінні «добровільне товариство для досягнення спільної мети».

Розвиток кам'яновугільної промисловості у Донецько-Придніпровському економічному регіоні XIX ст., який будувався на основі нових виробничих відносин, потребував постійних робітників, якими й ставали робочі артілі.

Початок наукових досліджень феномену народної артілі у XIX ст. поклав російський історик та юрист, академік М. Калачов своєю роботою «Артели в древней и нынешней России» (1864 р.). У наступні роки до вивчення цього питання залучились В. Воронцов «Артель в кустарном промысле» та «Артельные начинания русского общества» (1895 р.), А. Ісаєв «Артели в России» (1881) р., крім того інтерес до вивчення цього питання мали Д. Менделєєв, М. Каблуков, С. Кривенко та ін. Вони звертали увагу на артілі як форму господарської діяльності, що базувалась на підвалинах взаємодопомоги, самоуправління та внутрішньої справедливості. Традиційно така діяльність була пов'язана із промислами – бурлацький, бондарський, рибальський, чумацький, соляний та ін. Крім того, у др. пол. XIX ст. на замовлення С.-Петербурзького відділення Комітету о сільських, позико-зберігаючих та промислових товариствах була підготовлена «Збірка матеріалів про артілі у Росії» (Вип.1 – 1873 р.; Вип.2 – 1874 р.), авторами якої стали видатні економісти С. Бородаєвський, І. Озеров, М. Туган-Барановський, В. Тотомианц та ін., крім того, участь у підготовці збірки приймали земські статистики. А з кін. 90-х рр. XIX ст. дослідження артільної форми організації праці набуло нового спрямування у контексті розвитку та трансформацій кооперативного руху.

Так само діяльність артілей на Південній та Південно-Східній Україні багатьма авторами розглядалась у контексті сільськогосподарської діяльності. Тим більше, що у цих губерніях постійно існувала потреба у вільних найманих руках для сезонної роботи, що штовхало селян у пошуках заробітку йти «у Таврію», на що звертали увагу М. Левитський, М. Новосельський, А. Ярошко та ін. Крім того, М. Левитський вважав сільськогосподарську артілі на цих землях природною формою організації економічного життя народу, як таку, що мала давнє коріння.

На відміну від сільськогосподарської діяльності, артільна організація праці у кам'яновугільній та металургійній галузях не викликала широкого інтересу серед науковців. Здебільшого вона розглядалась як складова виробничого процесу із притаманними для неї організаційними та побутовими особливостями. Науковий інтерес до промисловості регіону проявляли, як правило, економісти, геологи, інженери: М. Краснянський, Е. Рагозін, А. Скальковський, П. Фомін та ін., тому дослідників більше цікавило безпосередньо виробництво, його розвиток та майбутні перспективи.

У радянський період артільна форма організації праці стала традиційною складовою вивчення кооперативного руху робітників, здебільшого у сільському господарстві. Така тенденція збереглась й у наш час: В. Марочко «Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.)» (1995 р.), А. Пантелеймоненко «Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика» (2008 р.), О. Нестуля «Розбудова споживчої кооперації Наддніпрянської України (кінець XIX – початок XX ст.)» (2011 р.) тощо. Крім того, дослідники кам'яновугільної та металургійної промисловості залишили цю проблематику поза увагою, розглядаючи артілі, також як складову виробничого процесу: А. Михненко «Історія Донецького басейну другої половини XIX – першої половини XX ст.» (2003 р.), О. Саманцов «Кам'яновугільна та металургійна промисловість Донецько-Придніпровського економічного регіону» (2007 р.), О. Щербінін «Іноземний капітал у вугільній та металургійній промисловості Донбасу та Придніпров'я» (2006 р.) та ін.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей формування малих організаційних форм – артілей та їх участі у кам'яновугільному виробництві Донецько-Придніпровського економічного регіону.

Виклад основного матеріалу. Особливість та складність такої роботи визначав А.Ісаєв у дослідженні «Артели в России» (1881 р.) «ми не маємо законодавства про артілі. Пояснюється це тим, що ця форма організації праці традиційно використовувалась у тих галузях, які дуже віддалені від законодавства, дуже мало звертали на себе уваги» [1, с. 235]. Така ситуація ускладнювала визначення предмету нашого дослідження Але, все ж таки, перші законодавчі положення про малий трудовий колектив знайшли своє відображення у розділі присвяченому організації робіт артілями «Цехового Статуту» (1799 р.). Згідно його положень «невимірні сили однієї людини служіння чи роботи, проводяться деякою кількістю людей за згодою між собою, і таке товариство називають артіллю» [2, с. 881]. Вона утворювалась тимчасово у складі не менше 6 людей і повинна належати певному цеху. Головною ознакою такого колективу визначалась не здатність одній людині виконати роботу.

Декілька статей про артільних робітників, що наймалися на рудники ми можемо знайти у гірничому статуті. За своїм змістом вони «...нагадують законоположення про бурлацькі артілі...». Попре таку юридичну невизначеність «... ст. 2486 заохочує промисловців наймати робітників переважно артілями» [1, с. 246].

Енциклопедичний словник Ф. Брокгауза та І. Сфрона визначав термін артілі як «...заснований на домовленості союз кількох рівних між собою осіб, більшою частиною приналежних до низьких класів народонаселення, які мають спільний інтерес щодо господарської діяльності, пов'язаних круговою порукою, й приймають участь при веденні промислу працею, або працею та капіталом» [3, с.184]. Інший словник дає нам приблизно таке саме значення, але звужував його використання тільки до участі у промислах. «...Артільна форма може бути використаною тільки у тих промислах, які потребують невеликого капіталу...» [4, с.105].

Як можна побачити із наведених прикладів, артілі визначалась не як домінуюча форма організація сільськогосподарської праці, а як така, що є супутньою тільки для різних видів економічної діяльності, спрямованих на отримання додаткового забезпечення. Відповідно до мети нашого дослідження, ми хочемо показати, що одним із видів такої діяльності була сезонна робота на копальнях Донецько-Придніпровського економічного регіону.

Історично склалось так, що губернії Новоросійської групи (Катеринославська, Херсонська та Таврійська губ.) мали більшу притягальну силу для населення внутрішніх губерній Російської імперії. Серед причин, що впливали на це можна виділити такі, як:

- значно пізніший початок заселення цих територій. Цей процес розпочався у др. пол. XVIII ст. шляхом приєднання нових територій до Російської імперії. Незначна заселеність, а місцями й знелюдненість територій, сприяли тому, що наповнення губерній людьми продовжувалось й на протязі усього XIX ст.

- великі площі при нестачі робітничих рук. Недостатня кількість місцевого населення на цих територіях компенсувалась щорічним притоком сезонних робітників, що й сформувало специфічний тип організації праці. В його основі лежала впевненість господарів у тому, що на наступний сезон робітники обов'язково прийдуть. Тому площа обробленої та засіяної землі була значно більшою, ніж вони мали власного людського ресурсу. У свою чергу, прийшли робітники були впевнені у тому, що при нестачі робочих рук на землях цих губерній, роботу для себе вони завжди знайдуть.

- сезонність роботи. Вона визначалась часом ведення польових робіт (травень-серпень) й часом вільним від робіт (вересень-травень). Потреба у додатковому заробітку після польових робіт штовхала селян на пошуки додаткової оплачуваної роботи, яку можна було знайти в цих губерніях. А відтак склалися два напрями додаткового заробітку – сезонний (літо), зорієнтований на польові роботи та поза сезонний (осінь-зима), що орієнтувався на видобування вугілля.

- геолого-географічні умови. До них ми віднесемо виходи на поверхню руд та вугілля, що сприяло його видобуванню як державою так й місцевим населенням. Перші паростки державного виробництва чавуну на власному вугіллі та руді були закладені у 1795 р. будівництвом Луганського заводу. А місцеве населення використовувало виходи вугілля для власного вжитку, або у невеликих обсягах на продаж, шляхом створення «копанок». Така тенденція наявності державного та приватного компонентів залишалась до реформи 1861 р., після чого змінилась у бік збільшення приватного сектора у кам'яновугільній та металургійній промисловості.

- значний ринок праці, який формувался місцевим та прийшлим населенням, був у наявності впродовж усього року. Він характеризувався двома піками – підйому, або перенасиченість ринку праці вільними руками (осінь-зима) та спаду, або період нестачі вільних робочих рук (літо).

У нашому дослідженні, артіль визначається як сукупність людей, які могли бути зв'язані між собою родинними чи сусідськими зв'язками, а взаємовідношення між ними визначались словом чи обрядом посвячення. Їхня діяльність була зорієнтованою на участь у виробничому процесі – видобуванні вугілля, як найманої виробничої одиниці, яка повністю виконувала увесь технологічний цикл – від вирубки вугілля у забої, його підйом та складування на поверхні.

За своїм кількісним складом, артілі поділялись на малі (3-6 людей) та великі (15-20 людей). Деякі дослідники наводили данні про артілі у складі 30 та 60 людей [5, с. 106]. Першу групу складало переважно місцеве населення, а другу складали прийшли на заробітки.

У нашому дослідженні ми виходимо з того, що трудова діяльність не належить до вітальних потреб людини, і, в силу цього, вона не може виступати мотивацією до фізичної праці. В традиційному українському селянському суспільстві єдиним справедливим джерелом майнових прав завжди вважалась праця [6, с. 7]. Тільки за допомогою праці людина могла стати власником майна та набути права розпоряджатися ним на власний розсуд [7, с. 940]. Дослідники відзначали, що невід'ємною складовою такої праці був необхідний зв'язок із соціумом, реалізований через трудову допомогу. Відповідно, таку допомогу можна було реалізувати через систему заходів, спрямованих на надання можливості працювати своїм родичам, сусідам, землякам тощо [8, с. 937]. Крім того, сільська громада постійно вимагала від своїх учасників необхідності підтвердження легітимності своїх доходів за допомогою сторонніх (не кровних родичів) наглядців – односельчан.

Маючи основний заробіток від землі та достатню кількість вільного часу (осінь-зима), крім того, наявність поруч територій, що потребували постійно робочої сили у вугільній галузі, грошову оплату праці та можливість використовувати придбані на землі навички, селяни мали постійну можливість до додаткового заробітку за межами власного господарства.

Таким чином, створюючи малу колективну групу, селяни розраховували на додатковий заробіток, що буде отриманий у наслідок роботи на копальнях. Такий заробіток складався із винагороди за працю, що повністю залежала від працездатності та фізичних якостей кожного із членів артілі, та дій спрямованих на заощадження та економію витрат.

Засновниками робітничих артілей виступали контори, підрядчики чи самі робітники. Так, скажемо, контора пропонувала осілому робітникові очолити артіль. Він списувався із селом, або їхав туди й формувал артіль із родичів та земляків.

Підрядна форма організації базувалась на створенні артілі підрядником із дозволу контори. Він керував виробничою діяльністю, вів облік та проводив оплату праці із грошей, виданих конторою.

Третю групу утворювали, селяни, що приходили найматися на роботу вже як сформована артіль. На чолі таких об'єднань стояли досвідчені робітники, які вже не один рік працювали на копальнях. Вони й укладали угоди із адміністрацією.

На поч. 80-х рр. XIX ст. на копальнях Слов'яносербського повіту найбільшу кількість складали робітники, що були наймані артільним способом.

Таблиця 1.
Кількісні показники робітників за способом найму

Способи найму	Кількість артілей	Кількість робітників	Вартість одного робітника, у руб.
Наймання артільне:			
Від контори	31	498	22
Від підрядника	15	237	37
Наймання окремого робітника:			
Від контори		277	21
Від підрядників		262	23

Наведено за: Гесен Ю. «История горнорабочих СССР»... – С. 100.

Як можна побачити із наведеної таблиці із 46 артілей 75 % були найняті конторою. Така ситуація пояснювалась не стільки тяжінням підприємців до заощадження коштів, скільки можливістю ведення адміністративного нагляду за діяльністю артілі. Крім того «... треба мати на увазі, що артільна праця, є праця найбільш продуктивна... Фабричний та заводський робітник завжди при роботі, але не завжди на роботі... вона завжди для нього чужа, а тому робітник завжди готовий вкрати частину робочого часу для нічого нероблення... Крім того робітник фактично завжди хоче – працює, хоче – ні. Словом, робітник не втягується у виробництво» [9, с. 93].

Артіль, орієнтуючись на кінцевий результат своєї роботи, а відтак на більший обсяг отриманої винагороди за працю, брала на себе відповідальність за повний цикл видобування вугілля. Таким чином, вона зобов'язувалась забезпечити увесь виробничий процес своїми силами – «робота повинна бути виконаною». Така відповідальність та зорієнтованість на додаткову винагороду впливали на специфіку внутрішніх стосунків між учасниками виробництва. Технологія виробництва міцно зв'язувала робітників між собою й робила їх залежними один від одного. Тому, ставлення між членами артілі мали тільки технологічно зорієнтований характер як на поверхні, так й під землею.

Традиційна платня на копальнях була «задельная» (відрядна) й повністю залежала від кінцевого результату – підняття на поверхню вагонеток вугілля. Таким чином артіль могла складатися із декількох бригад, найпростіше за режимом роботи – нічну та денну. Так скажемо, у нічну зміну могли йти тільки забійники, а у денну – відбійники, тягальники, вагонники тощо. Або забезпечуючи повний робочий цикл зміною, вона могла складатися із трьох бригад, так скажемо, одна могла займатися тільки виробітком вугілля, друга займалась її розбиранням, а третя відвозенням та підйомом вугілля на поверхню.

Промислова артіль саморегулювалась впродовж усього сезону, залишаючи собі тільки тих, хто відповідав артільним нормам. Ставлення артілі до «окремих випадків» невиходу на працю набувало характеру звичаєвого права в межах усього кам'яновугільного виробництва. Так, поважна причина, завжди визнавалась трудовим колективом, тому що він (трудоий колектив) був свідком цієї причини, в той час, як неповажних причин дозволялось не більше двох-трьох. Так «...з артілі видалялися (виходили у «дамки») викриті у неякісній роботі, й ті хто отримав «крючки», тобто відмітки про прогули» [10, с. 136]. Артільною нормою стало те, що робота за прогульника компенсувалась її виконавцю за зроблену свою та чужу роботу повною своєю та половиною платнею, або ж вона ділилась на усіх робітників, що приймали участь у її виконанні. Традиційно, інша половина платні йшла у загальну касу артілі.

Іншим чинником що підносило значення артілі, було те, що на відміну від прийшлого найнятого одинака, артіль цінувала свою роботу, залишаючись прикріпленою до копальні упродовж тривалого часу. А це давало підприємцям можливість придивитись та визначити перспективних на майбутнє робітників. Крім того, маючи спільні знаряддя праці та інструменти, артільники намагались захистити їх від крадіжок чи псування шляхом найму сторожів, або утриманні для цього когось із власних членів товариства [9, с. 90].

Тому не рідкі випадки особливого ставлення власників копалень до артільників шляхом надання їм крім «задельної» ще «прогресивної оплати». Самі по собі премії не визначались нормами оплати праці, а були здебільшого ініціативою підприємців. Тому «прогресивна» надбавка могла бути розповсюдженою на економію матеріалу, ставлення до знарядь праці, тривалу постійну працю на підприємстві, якісну роботу тощо [11, с. 285].

На чолі малого трудового колективу стояв «артільний». Він звільнявся від фізичної роботи, але його діяльність була спрямована на забезпечення своїх членів нарядями на роботу, ведення обліку видобутого (кількість упряжок, або пудів тощо), забезпечення своїх товаришів харчами, інструментами, крім того він вів розрахунок із конторою та робітниками.

Так, у Слов'яносербському повіті, того ж часу, на 26 рудниках, із 1531 робітників за родом занять відмітилися 26 артільників [10, с. 98].

Віковий ценз учасників складав не менше 21 року. Інколи зустрічались й молодші робітники, але тільки на поверхні та й найпростіших роботах на кшталт погоничі коней при барабанах, водовоза тощо. Традиційно, таких фахівців артіль наймала із неповнолітніх на своїх харчах.

У результаті проведеного дослідження ми дійшли до ряду висновків, які узагальнюють авторські підходи, спостереження, інтерпретації та припущення. Вони формулюються наступним чином:

Впродовж тривалого часу артільна організація праці у кам'яновугільній промисловості Донецько-Придніпровського економічного регіону др. пол. XIX ст. залишалась малодослідженою.

В Російській імперії не існувало законів регламентуючих організацію артілей у кам'яновугільній галузі, що призвело до строкатості та різноманітності форм, заснованих на началах домовленості.

Губернії Новоросійської групи мали більшу притягальну силу для населення внутрішніх губерній Російської імперії що зробило ринок праці цього регіону перенасиченим.

Участь малих трудових колективів у кам'яновугільній галузі пройшло тривалий час у своєму розвитку, остаточно виділившись та закріпившись на ринку праці у 80-ті рр. XIX ст.

На кін. XIX ст. артілі у кам'яновугільній промисловості стали постійно діючими, а в їх структурі виділився осередок із промислових робітників.

Артільна організація праця на копальнях Донецько-Придніпровського економічного регіону докорінно відмінялась від такої, що використовувалась у кам'яновугільній промисловості Уралу. Це було обумовлено традиційним використанням малої колективної групи на казенних підприємствах, де їхня організація рекомендувалась до участі у виробництві, та регламентувалась Гірничим Статутом.

Кам'яновугільні артілі формувалися як результат ініціативи контори, підрядника та робітника

На відміну від промислової артілі Уралу, де учасники за допомогою власних внесків створювали сукупний капітал, спрямований на купівлю знарядь праці необхідних для самостійної участі у виробництві, учасники кам'яновугільної артілі Донецько-Придніпровського економічного регіону, у першу чергу, складали професійні навички та вміння, які й пропонували на ринку праці.

На відміну від Уралу, де в артілі входили цехові робітники, що володіли специфічними навичками та вміннями, кам'яновугільну артіль Донецько-Придніпровського регіону складали селяни. Артіль, орієнтуючись на кінцевий результат своєї роботи, а відтак на більший обсяг отриманої винагороди за працю, брала на себе відповідальність за повний цикл видобування вугілля. Малі колективні групи пропонували роботодавцю не тільки свої навички та вміння, а й гарантію виконання роботи, дотримання норм поведінки, захист майна шляхом внутрішньої саморегуляції та відбору.

Джерела та література

1. Исаев А. Артели в России / А. Исаев. – Ярославль : Печатня губернского правления, 1881. – 336 с.
2. Устав цехов // Полное собрание Законов Российской империи с 1649 года. – СПб.: Типография II Отделения, 1830. – Т. 25. – С.864-886.
3. Артель // Энциклопедический словарь : в 86 т. / Издатели: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – С-Пб: Типо-лит. И.А.Ефрона, 1890. – Том. II. – Араго – Аутка. – С. 186-196
4. Артель // Большая энциклопедия. Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания / Под ред. С.Н. Южакова и проф. П.Н. Милюкова. – С-Пб.: Книгоиздательское Товарищество «Просвещение», 1900. – Том 2. – Арбуа де Жюбанвиль – Беллинггаузен. – С.105-106.
5. Рагозин Е.И. Железо и уголь на Юге России / Е. И. Рагозин. – СПб. : Тип. И. Гольдберга, 1895. – 170 с.
6. Ворнцов В.П. Артельные начинания русского общества /В.П. Ворнцов. – С-Пб.: Тип. И.Н. Скороходова, 1895. – 103 с
7. Л. Ш. Трудовое начало / Л.Штенберг // Энциклопедический словарь : в 86 т. / Издатели: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – С-Пб: Типо-лит. И.А.Ефрона, 1901. – Том XXXIII-A. – Томбигби – Трулский собор. – С. 939-942.
8. Максимов Е. Трудовая помощь / Е. Максимов // Энциклопедический словарь : в 86 т. / Издатели: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – С-Пб: Типо-лит. И.А.Ефрона, 1901. – Том XXXIII-A. – Томбигби – Трулский собор. – С. 936-939.
9. Новосельский Н.А. Социальные вопросы в России /Н.А. Новосельский. – С-Пб.: Тип. В.В. Комарова, 1881. – 168 с.
10. Гессен Ю.И. История горнорабочих СССР : в 2 т / Юлий Исидорович Гессен ; Центр. Ком. Союза горнорабочих СССР. М.: Изд. ЦК Союза горнорабочих. – 1926-1929. – Т. 2. – Вторая половина XIX века. – 1929. – 294 с.
11. Струве Н. Заработная плата / Н. Струве // Энциклопедический словарь : в 86 т. / Издатели: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – С-Пб: Типо-лит. И.А.Ефрона, 1894. – Том XII. – Жилы – Земпах. – С.284-295.

Саманцов О. П. Малые трудовые коллективы в каменноугольной промышленности Донецко-Приднепровского экономического района втор. пол. XIX ст.

Во второй половине XIX ст. малые трудовые коллективы стали основой полного цикла процесса добычи каменного угля. Рассмотрены особенности исторического и экономического развития региона, как неотъемлемой составляющей процесса, который качественно повлиял на организацию малых коллективных групп. Определено, что артельная организация труда на шахтах Донецко-Приднепровского экономического района существенно отличалась от той, что использовалась в каменноугольной отрасли Урала. Обращено внимание на то, что артельная форма организации труда на шахтах была наиболее удобной для крестьян, которые не владели специфическими навыками и умениями.

Ключевые слова: Каменноугольная промышленность, Донецко-Приднепровский экономический район, малые коллективные группы, артель, казенные предприятия, угольные шахты.

Samantsov O. P. Small labour groups in the coal-mining industry of Donetsk-Transdnipier economic region of the second half of the 19th century

In the second half of the 19th century, small labour groups became the basis of the full cycle of the process of coal mining. There are analyzed the peculiarities of the historic and economic development of the region as the integral part of the process that greatly influenced on the arrangement of the small labour groups. There is also defined that the artel arrangement of labour at the mines of Donetsk-Transdnipier economic region was essentially different of that one which was used in the coal-mining industry of the Urals. A lot of attention has been paid to the fact that the artel arrangement of labour at the mines was the most suitable for the peasants who had not got any special skills and abilities.

Keywords: coal-mining industry, Donetsk-Transdnipier economic region, small labour groups, artel, state enterprises, coal mines.